

MAR CZALI HENRIK ÉS A VATIKÁNI KUTATÁSOK

HENRIK MAR CZALI AND HIS VATICAN RESEARCH

Bárány Zsófia

Lipták Dorottya Sajtótörténeti Kutatócsoport, Országos Széchényi
Könyvtár

ÖSSZEFOGLALÁS

A Magyar Tudományos Akadémia egykori főtitkárának, Fraknói (Frankl) Vilmosnak köszönhetően az 1890-es évekre intézményesültek a vatikáni magyar kutatások. Marczali Henrik legrégebbi tanítványai közül is voltak, akik bekapcsolódtak a rendszeres munkálatokba, sőt vállaltak kiemelt szerepet a Római Magyar Történeti Intézet működésében. Marczali szintén kutatott az Örök Városban, illetve jó, bizalmas kapcsolatban állt Fraknóival, valamint baráti kapcsolatot ápolta a római kutatásokat támogató, tudós kalocsai érsekkel, Haynald Lajossal is. A Vatikáni Magyar Okirattár 1884 és 1891 között napvilágot látott kötetei a 19. század végi hazai katolicizmus kiemelkedő szellemi teljesítményei voltak, amelyeket a hazai világi tudományos fórumok is elismerő figyelemmel kísértek. Feltehetőleg mindez szerepet játszott abban, hogy 1890-ben Marczali tanulmányt írt a pápaság és Magyarország modernkori érintkezésének témakörében. Ehhez az írásához azonban elsősorban nem levéltári források, hanem egy 50 évvel korábban, javarészt a pápai államban íródott, magyar püspöki napló szolgált alapul, amelyet az elhunyt főpap egykori titkárától kapott meg a történész.

ABSTRACT

Thanks to the former Secretary General of the Hungarian Academy of Sciences, Vilmos Fraknói (Frankl), Hungarian research in the Vatican was formalised in the 1890s. Some of Henrik Marczali's most long-standing students were also involved in the regular work and even took a prominent role in the operation of the Hungarian Historical Institute of Rome. Marczali also did some research in the Eternal City, and had a strong, intimate relationship with Fraknói, as well as a good friendship with the scholar Archbishop of Kalocsa, Lajos Haynald, who supported research in Rome. The volumes of the Vatican Documentary Archives of Hungary, published between 1884 and 1891, were outstanding intellectual achievements of the late 19th century Hungarian Catholicism, which were also followed with appreciation by the secular academic forums in Hungary. Presumably, this may have played a role in Marczali's 1890 study of the interactions between the papacy and Hungary in the modern era. However, the basis for his writing was not primarily archival sources, but a Hungarian bishop's diary written 50 years earlier, mostly in the papal state, which the historian received from the former secretary of the deceased archpriest.

Kulcsszavak: Marczali Henrik, vatikáni kutatások, főpapi támogatók, vegyes házasság, Apostoli Szentszék

DOI: 10.54231/ETSZEMLE.2023.2.10

Keywords: Henrik Marczali, Vatican research, high priest patronage, mixed marriage, Apostolic See

A vatikáni könyvtár és levéltár magyar vonatkozású anyagai felé már a barokk kor jezsuita történetírói is kiemelt figyelemmel fordultak.¹ A vatikáni magyar kutatások jelentős mértékben azonban a 19. században, a pozitívizmusnak köszönhetően élénkültek meg a hazai történelemtudományban. Az általános kutatás előtt 1881-ben megnyílt vatikáni levéltár magyar vonatkozású forrásainak rendszeres feltárása és közreadása érdekében a zsidó származású Fraknoi Vilmos² már a megnyitást követő hónapokban megkezdte a tárgyalásokat Rómában.³

A tudós pap eleinte főleg pap-történeszek közreműködésével képzelte el a munkát. Kezdeményezése azonban az 1890-es évekre intézményesült, amelynek köszönhetően a római magyar kutatók köre kiszélesedett. Így Marczali legrégebbi tanítványai közül is voltak, akik bekapcsolódtak a rendszeres vatikáni munkálatokba, sőt vállaltak kiemelt szerepet a Római Magyar Történeti Intézet működésében.: „Volt tanárképzőintézet, melyben világtörténetet tanítottam; később Salamon átadta nekem a hazai történet tanítását is.”⁴ A leckéket az

¹ *Tusor Péter: Magyar történeti kutatások a Vatikánban.* (Collectanea Vaticana Hungariae I/1ecp.) Bp.–Róma 2004. XV–XIX. (A kötet új, bővített kiadása: Tusor Péter: Monumenta és Collectanea. Magyar történeti kutatások a Vatikánban (1881–2021). (Collectanea Vaticana Hungariae I/20) Bp.–Róma. 2022.)

² Fraknoi (1874-ig Frankl) Vilmos (1843–1924) édesapja, Frankl Sándor uradalmi orvos, konvertita katolikus volt, míg édesanyja, Gerstl Johanna feltehetőleg élete végéig megmaradt a zsidó vallásban. Vö. *Martonvölgyi László: Fraknoi Vilmos.* In: *Híres nyitraiak.* Szerk. Faith Fülöp. Nyitra. 1939. 7. Az 1865-ben pappá szentelt, MTA tag Fraknoi 1875 és 1879 között a Nemzeti Múzeum könyvtárőre volt. 1879-ben az akadémia főtitkára, 1889-ben a másodelnöke lett. 1897 és 1915 között a múzeumok és könyvtárak országos főfelügyelője volt. Elsősorban a 15–16. századi magyar történelemmel foglalkozott. Vö. [Viczián János]: *Fraknoi Vilmos.* In: *Magyar katolikus lexikon I–XVII.* Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. Bp., 1997. III. 790–791.

³ *Tusor P.: Magyar történeti i. m. XX–XXI.*

⁴ A tanárképezdét 1870-ben alapították. Az 1887/88-as tanévben kezdte meg működését a „történelmi szeminárium”, amelynek az Egyetemi Könyvtárban jelöltek ki helyiségeket. Első igazgatója Salamon Ferenc lett. Marczali 1887. január 14-től vezető tanár volt. 1878 és 1895 között oktatott a tanárképezdőben, majd 1895 és 1924 között a magyar történeti tanszék tanára lett. 1911 és 1924 között a „történelmi szeminárium” vezetését is ellátta. Vö. *Borsodi Csaba: A kiegészítől a fordulatig. A történelemoktatás szervezetének változásai a Budapesti Tudományegyetemen, 1867–1950.* (A Budapesti Királyi Magyar Tudományegyetemtől az Eötvös Loránd Tudományegyetemig)

egyetemi könyvtárban tartottuk Szilágyi Sándor⁵ direktor előzékenységéből. Természetes, hogy ott kútfőkkel és kritikai módszerrel bibelődünk. Legrégibb tanítványaim közt voltak Kuzsinszky Bálint, Petz Gedeon⁶ és Áldásy Antal.”⁷

A történetíró, heraldikus Áldásy Antal saját kutatásai mellett kapcsolódott be a tervszerű gyűjtésbe, illetve a *Monumenta Vaticana* munkálataiba is. Feltehetőleg a saját tanulmányi tapasztalatára is építő nézete szerint egy ilyen történeti intézetnek a „legideálisabb feladatának kellene lenni az ifjú történetírók és kutatók kiképzésének betetőzése egy oly helyen, hol minden lépten-nyomon a történelmi tradíciók egész sorozatára bukkanunk.” Erre a feladatra viszont nem egy hivatalnokra, sem egy tisztán tudósra, hanem egy olyan személyre volt szerinte szükség, aki az „ifjabb gárdát szóval és tanáccsal támogatni kész, aki nem csak velök és általuk, hanem bizonyos mértékben nekik és értök is dolgozik.”⁸ A régész, ókortörténész, muzeológus Kuzsinszky Bálint pedig az 1910-es években kapott szerepet az intézet életében.⁹

Már a római intézet felállításának első éveiben maga Marczali Henrik is kutatott a vatikáni levéltárban,¹⁰ illetve élvezte a római időtöltést.: „Rómában dolgoztam a vatikáni levéltárban, Fraknoi, ki akkor alapította a magyar intézetet, igen szíves volt hozzánk, mindenfelé elvitt, sőt ott voltunk a Sixtinában is, hol XIII. Leó celebrált huszonnyolc kardinális jelenlétében. Eljött Léderer Béla¹¹ is, kit igazi extá-

In: *Historia critica. Tanulmányok az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karának Történeti Intézetéből.* Szerk. Manhercz Orsolya. Bp., 2014. 268–269., 271.; Magyar Királyi Tanárképző Intézet gyakorló főgimnáziuma, 1920–1921. Bp., 1921. 3.

⁵ Szilágyi Sándort 1878-ban nevezték ki az Egyetemi Könyvtár élére. Lásd Szilágyi Sándor. In: *Magyar életrajzi lexikon I–II.* Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1982. II. 778.

⁶ A filológus, egyetemi tanár, MTA tag Petz Gedeon 1931–1932-ben az egyetem rektora, 1906 és 1934 között a tanárképző intézet igazgatója volt. Lásd *Petz Gedeon.* In: Uo. 412.

⁷ *Marczali Henrik: Emlékeim* [Bp.] 2000. 115.

⁸ *Tusor P.: Magyar történeti i. m. XXIII–XLIV.*

⁹ 1914-ben az Intézet munkatervének kidolgozása során a régészet és művészettörténet kapcsán a műemlékvédelem kiemelkedő alakja, Forster Gyula és Kuzsinszky kapott felkérést. *Tusor P.: Magyar történeti i. m. LII.*

¹⁰ Érdemes lenne megvizsgálni, hogy a Vatikánban pontosan milyen anyagokat nézett át a történész, hasonlóan a bécsi kutatásaihoz. Utóbbiról lásd *Fazekas István: Marczali Henrik és a bécsi levéltárak.* In: *Előadások Marczali Henrik születésének 150. évfordulója alkalmából.* Tudományos konferencia Marcaliban, 2006. április 3–4. Szerk. Karancz Gábor. Marcali. 2006. 49–57.

¹¹ Lederer Béla (1860–1903) államtudományi doktori oklevele megszerzése után három évig Párizsban tanult. Kiadta két kötetben gróf Andrássy Gyula beszé-

zisba hozott a Forum Romanum. Egyáltalában lehető legvígabban voltunk. Legjobban annak örültem, hogy Mommsennel¹² beszélhettem. Azt hiszem, meg bírtam emészteni Párist, Londont, Berlint, de Róma négy nagy kultúrájával agyonnyomott.”¹³

Fraknói és Marczali jó, bizalmas kapcsolatban álltak. Marczali „ernyedetlenül dolgozó”, „igazi tudós természetnek”¹⁴ látta a Nemzeti Múzeum egykori könyvtárörét. Állítása szerint kapcsolatukra kifejezetten jótékony hatással bírt az egyházi vagyon történetének megírására érkezett felkérés egykori visszautasítása.¹⁵

Marczalit ugyanis 1878-ban azzal a kéréssel kereste meg Szilágyi Dezső és Pulszky Ágost a Mérsékelt Ellenzéktől, hogy a szekularizációt is magában foglaló programjukhoz mutassa be az egyházi birtok állami eredetét. Noha szimpatizált a vállalkozással, illetve a felkérők személyével, továbbá nem rokonszenvezett a miniszterelnöki székben ülő Tisza Kálmánnal, mégis nemet mondott. Osztotta Széchenyi István véleményét, aki úgy vélte, „zsidó ne foglalkozzék az egyházi vagyon kérdésével”.¹⁶

Nem Fraknói volt azonban az egyetlen papi párfogója a történésznek. Mellette Haynald Lajos kalocsai érsekkel különösen is szívélyes, baráti viszonyt ápolt, aki többek között a diplomáciai kérdések tisztázásával jelentős mértékben járult hozzá Fraknói római vállalkozásának sikeréhez. A bíboros-érseket Marczali széles látókörű tudósnek, világfinak, szellemes beszélgetőpartnernek, valamint a katolikus egyház briliáns képviselőjének tartotta,¹⁷ noha 1884-ben éppen az ő vezetésével buktatta meg a keresztények és zsidók közti házasság

deit. Lőrincz Béla néven lefordította Paul Janet háromkötetes *A politikai tudomány története* c. munkáját. Sokat utazott, idővel leginkább Olaszországba, ahol először egykori nevelője, Marczali kíséretében járt. Lásd *S[eltmann] R[ezső]*: Lederer Béla. In: Magyar zsidó lexikon. Szerk. Ujvári Péter. Bp., 1929. 525.; *R[iedl] F[rigyes]*: Lederer Béla. Budapesti Szemle 328. (1904) 128–129.

¹² Christian Matthias Theodor Mommsen – a 19. század második felének egyik legnagyobb történésze, aki megkapta az irodalmi Nobel-díjat is – nagy latin epigráfiai szövegkiadása miatt 1857-ben egyébként járt Magyarországon, illetve 1866-ban ismét Pestre látogatott. *Szilágyi Márton*: Theodor Mommsen és Eötvös József ismeretsége. Aetas 3. (2005) 124.

¹³ *Marczali H.*: Emlékeim i. m. 211.

¹⁴ *Uő.* 259.

¹⁵ *Uő.* 113.

¹⁶ *Uo.*

¹⁷ *Marczali H.*: Emlékeim i. m. 141–143. Figyelemre méltó, hogy Mommsen is hasonlóan vélekedett Haynaldról. Nyelveket beszélő, szeretetre méltó, botanikához értő embernek, az egyházfő igazi példájának látta őt. *Szilágyi M.*: Theodor Mommsen i. m. 131–132.

javaslatát a főrendiház.¹⁸ „Győzelméhez pedig nemcsak a katolikusok gratuláltak, hanem époly melegen az orthodox zsidók is. Ezen éppen nem csudálkoztam. Hiszen minden ultramontán [szélsőséges klerikális] egyforma. Első náluk a hit, csak azután következik a haza.”¹⁹ – vélekedett a polgári házasság elvetéséről a történész. Egyúttal azonban Haynald volt az, aki a terjedő antiszemitizmust látva 1885-ben újévi körlevelében a következőképpen fogalmazott: „méltánvonja magára [t.i. az antiszemitizmus] minden értelmes pap kárhoztatását [...]. Serényen és vallásosan kerülendő tehát minden, a zsidóság ellen irányuló mozgalom, az úgynevezett elméleti antiszemitizmussal együtt, melyről sosem látható előre, hogy minő formát fog magára öltetni? Az egyet tudjuk, hogy az ilyen mozgalom honnan ered és kezdetben milyen lesz, de azt, hogy meddig megy, hová jut el és a népzendüléseiben és az emberi szenvedélyek izgalmai által mily alakot ölt magára, azt megjósolni senkinek sem áll tehetségében.”²⁰

A téma sajtóvitát kavart, árulónak, illetve zsidónak mondták Haynaldot, továbbá maguk a zsidók is bizalmatlanul álltak hozzá, a váratlan védelem indítékait és hiányosságait keresték.²¹

Noha mások is szerepet vállaltak, de Fraknoi és Haynald voltak azok, akik a legbuzgóbban igyekeztek rávenni Marczalit az áttérésre, elsősorban az egyetemi katedra mielőbbi elérése érdekében.²² Sokatmondó kapcsolatukról, illetve a történész humoráról szól az alábbi jelenet: „Főpapi pártfogóim nem szűntek meg lelkem megnyerésén buzgólni, lucrari animas [lelket nyerni]. Egy ilyen alkalommal a bíborosnak felszólítására megmondtam feltételeimet. Csak két eset van olyan, mely kitérésre bírhat. Az első, ha ő Eminenciája ő Szentségénél kieszközli, hogy holtomig a Vatikán levéltárában kutathatok. Ezt Haynald nem ígérhette, mert, ha a mostani pápa ebbe bele is egyezik,

¹⁸ 1883 decemberében került sor a keresztények és a zsidók közti házasság tárgyalására. Mivel a főpapság a polgári házasság burkolt bevezetését látta benne, nagy volt az előkészület. Szavazatuk fontosságát hangsúlyozva Haynald is meghívta suffraganeusait. A főpapok általában keresztényellenesnek, népellenesnek vélték a törvényjavaslatot, amelyet keresztülvinni csak erőszakkal lehetne. Haynald beszédében arra hívta fel a figyelmet, hogy az a vallási közömbösség, amelyet a törvény okozna, senkinek sem lehet érdeke. December 11-én, a vitát követően a főrendiház leszavazta a kormány javaslatát. Noha a képviselőháztól visszakerült a törvényjavaslat, a kormány kénytelen volt azt elejteni, miután 1884. január 12-én a főrendiház név szerinti szavazáson ismét elvetette. *Lakatos Andor*: Haynald Lajos közéleti és politikai tevékenysége. Magyar egyháztörténeti vázlatok 3–4. (1995) 132.

¹⁹ *Marczali H.*: Emlékeim i. m. 142.

²⁰ *Lakatos A.*: Haynald Lajos i. m. 133.

²¹ Uo.

²² *Marczali H.*: Emlékeim i. m. 121.

a következő megmásíthatja. A másik: ha keresztény lányba szeretek és mivel vegyes házasság nincs, el is veszem. Csak ez az eshetőség maradt tehát fenn. Erre ki is szemeltek egy szép, előkelő, de zsidó származású hölgyet. Klinger papa²³, a teológiai fakultás dékánja volt a közbenjáró. Először az Erzsébettéren találkoztunk, aztán még operába is elvitt a tudós teológus. De a házasságokat a mennyben kötik és a lehető menyasszony bizonyára elegánsabb partira számított.”²⁴

Tréfának²⁵ szánta kijelentését, mégis jól látszik abból, hogy Marczali nagyra becsülte a vatikáni gyűjteményt. Különösen igaz ez annak ismeretében, hogy Fraknoi évekkel később, 1887-ben azon aggodalmát fejezte ki vállalkozása kapcsán, miszerint „a magyar kath[olikus] papság kellő készséggel bíró ifjabb tagjainak sorában eddig még nem találkozott, ki a munkálatokban való részvétel céljából hosszabb időre az Örök Városban tartózkodni hajlandónak nyilatkozott volna.”²⁶

Valójában a Vatikáni Magyar Okirattár 1884 és 1891 között napvilágot látott kötetei a 19. század végi hazai katolicizmus kiemelkedő szellemi teljesítményei voltak, amelyeket a hazai világi tudományos fórumok is elismerő figyelemmel kísértek.²⁷ Elképzelhető, ez is szerepet játszhatott abban, hogy 1890-ben Marczali tanulmányt írt a pápaság és Magyarország modern kori érintkezésének témakörében.²⁸ Ehhez az írásához azonban elsősorban nem levéltári források, hanem egy 50 évvel korábban, javarészt a pápai államban íródott, magyar

²³ Klinger István (1831–1908), a Pázmáneum egykori növendéke, 1870 és 1905 között volt a pesti egyetem tanára. 1878/79-ben, 1882/83-ban és 1893/94-ben a hittudományi kar dékánja, 1888/89-ben az egyetem rektora. [Viczián János]: Klinger István. In: Magyar katolikus lexikon I–XVII. Főszerk. Diós István, szerk. Viczián János. Bp., 2002. VII. 30.

²⁴ Marczali H.: Emlékeim i. m. 116.

²⁵ Noha Fraknoi-val ellentétben, Haynald Lajos (1816–1891) és Marczali Henrik (1856–1940) között már jelentős volt a különbség, kapcsolatukat jól fémjelzi egy másik baráti pillanat is. „Egy szép májusi délután a parkban ültünk. Vége volt a munkának, a kertészkedők megállottak a bíborosnál, kezet csókolgattak: lányok, menyecskék. Mosolyogtam, ő eminenciája észrevette. «Tolero hoc, quia foveo sensum religiosum.» «Et alios sensus non foveo?» [Eltűröm ezt, mert melenget a vallásos érület. És más érületeket nem melenget?] – kérdeztem szendén.” Marczali H.: Emlékeim i. m. 142.

²⁶ Monumenta Vaticana (Beszámoló a Vatikáni Magyar Okirattár-Bizottság 1887. jan. 27-ei üléséről). Századok 21 (1887) 179–181. idézi Tusor P.: Magyar történeti i. m. XXX.

²⁷ Uő. XXVII.

²⁸ Marczali Henrik: Lonovics küldetése Rómába. Adalék a vegyes házasságok történetéhez. Budapesti Szemle 166. (1890) 1–26.

püspöki napló szolgált alapul,²⁹ amelyet az elhunyt főpap egykori titkárától kapott meg a történész.: „[...] később Hopf János³⁰ kanonok, Lonovics barátja, szíves volt elküldeni nekem az érsek római útjának naplóját. Igen becses munka s különösen az akkor folyó egyházpolitikai viták miatt sokszorosan érdekes. Kiadtam a Budapesti Szemlében, Gyulai³¹ nagy öröme, [...]”

Figyelemre méltó, hogy amíg az egyházi vagyon történetére irányuló felkérést annak politikai mivolta okán nem vállalta Marczali, a vegyes házasságok témakörét éppen az egyházpolitikai viták miatt „sokszorosan érdekesnek” találta, és be is mutatta. Szintén elgondolkodtató, hogy a vatikáni kutatások fellendülésének időszakában a hozzávetőleg 70 éves kalocsai kanonok Marczalinak adta át tudományos feldolgozásra szeretett előljárója egykori római naplóját.

A napló annak a kiküldetésnek a javarészt a pápai államban készült dokumentációja, amikor az 1839–40. évi országgyűlést követően Metternich államkancellár felkérte a csanádi püspököt, Lonovics Józsefet, hogy folytasson tárgyalásokat XVI. Gergely pápával a vegyes házasságok ügyében. A kiváló szónokként ismert főpap ideális jelölt volt a feladatra, hiszen nem csupán az államkancellár és a kormányzati körök bizalmát, de a reformellenzék elismerését is élvezte. Lonovics tárgyalásainak eredményeként XVI. Gergely 1841. április 30-án kelt *Quas vestro* brevéjében engedélyezte Magyarországon a passzív asszisztencia, azaz az egyszerű tudomásulvétel alkalmazását. Luigi Lambruschini bíboros-államtitkár instrukciója pedig rögzítette, hogy ha egy vegyes házasság megkötése a protestáns lelkész előtt történik, akkor a házasságkötés, noha a katolikus egyházjog szerint tilos, de érvényes. Mindez Róma szempontjából nagyon komoly egyházjogi engedménynek számított, amit elsősorban a magyarországi viszonyok bonyolultsága, a különböző felekezetek egymás mellett élése indo-

²⁹ Marczali szerette volna, ha a naplót és a hozzá csatolt okiratokat, levelezéseket teljes terjedelemben sajtó alá rendezi és kiadja Hopf. A kötet, jóllehet nem a kanonok közreműködésével, néhány évtizeddel később azonban valóban elkészült. Lásd *Várady L. Árpád*: Lonovics József római küldetése. Függelék: Lonovics római naplója. Bp., 1924.

³⁰ Hopf János (1817–1902) az Augustineumban doktorált. Lonovics József csanádi püspök szertartója és titkára volt. 1866-ban Lonovics érsek magával vitte Kalocsára, ahol érseki könyvtárnok lett. 1867-től kanonok. *T[akács] E[mma]*: Hopf János. In: Magyar katolikus lexikon V. Főszerk. Diós István. Szerk. Viczián János. Bp., 2000. 240.; Falk Miksa szerint Széchenyi fiaként szerette Hopfot. Lásd *Falk Miksa*: Széchenyi István gróf és kora. Pest, 1868. 326.

³¹ Gyulai Pál 1873-tól volt a Budapesti Szemle szerkesztője. Lásd Gyulai Pál. In: Magyar életrajzi lexikon I–II. Főszerk. Kenyeres Ágnes. Bp., 1967. I. 649.

kolt.³² Az Apostoli Szenszékkel folytatott tárgyalások eredményeit az 1843–1844. évi III. törvény foglalta magában, amely a gyermekek vallásáról nem, a házasságkötés formájáról viszont – a Lambruschini-instrukciónak megfelelően – rendelkezett, és törvényesnek jelentette ki a protestáns lelkipásztor előtt kötött frigyekeket.³³

Dacára az 1841. évi római engedményeknek, továbbá az áprilisi törvények részeként megalkotott 1848. évi XX. törvénycikknek, mely a bevett vallásfelekezetekre nézve tökéletes egyenlőséget és viszonyosságot állapított meg megszüntetve ezzel a katolicizmus államvallás-jellegét, az 1870-es és 1880-as években továbbra sem csitultak a kedélyek a vegyes házasságok körül. Az 1868. évi LIII. törvénycikk 11. §-a kimondta ugyan, hogy a vegyes házasságok bármelyik fél papja előtt megkötethetők. A 12. §. azonban a gyermekekről úgy rendelkezett, hogy a fiúk az apa, a lányok az anya vallását kövessék. A törvényhozók ettől a szabálytól, azaz a *nem nemet követ* elvétől azt remélték, hogy így végre nyugvópontra kerülhet a kérdés. Nem így lett. Sőt, az ún. elkeresztelések ügye egy nagyobb téma átgondolásába illeszkedett bele, nevezetesen a házasságjog szabályozásába, amely mellett további, hasonlóan jelentős tárgykörök voltak jelen az egyházpolitikában úgy, mint a zsidó vallás recepciója vagy a vallásegyenlőséget célzó programok.

Nagy valószínűséggel a közéleti állapotoknak is betudható, hogy a vitákat kedvelő Gyulai Pál nagy örömmel vette Marczali írását: „E küzdelemnek, melynek utolsó hullámcsapásai mai napig észlelhetők”³⁴ – utalt a zajló vitákra írása elején maga a szerző is. Marczali évekkel később is hasonlóképpen gondolkodott a vallásügyi kérdésekről: „A közjogi kérdéseken kívül a felekezetiek keltik fel nálunk leginkább a szenvedélyt. Történetünk szomorú tanúságainak ez a mai napig kiható eredménye.”³⁵

A Lonovics-tanulmányban jelentős szerepet kapott a politikai-diplomáciai színtér. A téma komplexitásának megfelelően a szerző azonban olyan elemeket is említett vagy ismertetett röviden, mint az érzelmek szerepe (elsősorban a magyar közvélemény kapcsán), a

³² A dokumentumok magyar nyelvű fordítását lásd *Majláth János*: Vallásmozgalmak Magyarországon I. Bp., 1844. 160–168.

³³ A Lonovics-misszióról legújabban lásd *Bárány Zsófia*: Lonovics József szentszéki diplomáciai missziója. PhD. Bp., 2017.

³⁴ *Marczali H.*: Lonovics küldetése i. m. 2.

³⁵ *Marczali Henrik*: Korunk állami és társadalmi alkotásai. In: Nagy képes világtörténet XII. Szerk. Marczali Henrik. Bp., 1905. 65. idézi *Fazekas Csaba*: A reformkori egyházpolitikai viták Marczali Henrik történetírásában. In: Előadások Marczali Henrik születésének 150. évfordulója alkalmából. Tudományos konferencia Marcaliban, 2006. április 3–4. Szerk. Karancz Gábor. Marcali, 2006. 63.

kiküldött személy leírása vagy épp a Vatikán működése. Kiemelt szerepet szánt egyúttal a nem magyar nyelvű hivatalos dokumentumok és levelezések tartalmi vagy épp szó szerinti ismertetésének.

A magyar helyzet orvoslásában aktív szereplőnek láttatta a kiküldött püspököt, a liberális ellenzéket és Rómát. A kormányzatot, valamint Metternichet azonban tétlennek, tehetetlennek ábrázolta, noha az államkancellár már korábban megkezdte a tárgyalásokat Ausztria érdekében. Marczali szerint azonban a probléma „gyökeres megoldását”, azaz a polgári házasság bevezetését tőle nem lehetett várni. Ez a tétlenség jött kapóra mind az ellenzéknek, mind Rómának.

A legkiegyensúlyozottabb képet a kiküldött személyről kapja az olvasó. Marczali szerint a „buzgó vallásosságával, hazafiságával, tudományával és ékesszólásával egyaránt kiváló püspök” állhatatosan állt ki az állam és a polgári törvény mellett. Tette ezt úgy, hogy ehhez nem kapott támogatást a kormányzati oldaltól, illetve a püspökök sem álltak egységesen mögötte. Úgy vélte, Lonovics diplomáciai sikere az emberekkel való ügyes bánásmódját, valamint a hazaszeretetét és politikai belátását bizonyítja.³⁶ Nagyra értékelte a főpap munkáját és törekvéseit, amelyet a következőképpen összegzett: „Nem egyes ember dolga megoldani végkép az állam és egyház viszonyából eredő problémákat. De megtett mindent, mit lehetett hazája belső békéjének helyreállítására, az egyházi rend követeléseinek föntartása és óvása mellett.”³⁷

A szentszéki politika ismertetése már nem volt ennyire egyenletes. A tanulmány elején az „új harczi kedv által lelkesített, új hódításokra vágyó Rómáról”, „hitbuzgó katolikus világról” szól a szerző.³⁸ Ezt a képet oldja fel a tárgyalásokba bocsátkozó pápasággal. Elismerően jegyzi meg például, hogy a pápa, XVI. Gergely sem zárkózott el a vitáktól, de még csak nem is neheztelt azokra. Végül egyértelműen dicséri a szentszéki döntést: „Valódi mestermű! Az elvek szigorú rideg föntartása, a mellett a pillanat szüksége iránt a kellő hajlékonyság. A Vatikán egész történelmi szelleme nyilatkozik e sorokban.”³⁹

Marczali úgy vélte, hogy a végeredményben az az új politikai irány fedezhető fel, miszerint az egyház, miután kénytelen volt megalkudni az erősödő állammal, „annál buzgóbban” fordult a lelkiismeret területére ható „belső missió” felé.⁴⁰

Úgy tűnik, állítása összecseng a vatikáni történetírás későbbi eredményeivel. Az 1823-tól pontifikáló XII. Leó igyekezett ugyanis a lelki élet romlásában tapasztalt hiányosságokra megoldást találni. Fenntartásai voltak azonban a nemzeti zsinatokkal szemben, amelyeket gya-

³⁶ *Marczali H.*: Lonovics küldetése i. m. 2.

³⁷ *Uő*: Lonovics küldetése i. m. 26.

³⁸ *Uő*: Lonovics küldetése i. m. 4.

³⁹ *Uő*: Lonovics küldetése i. m. 24.

⁴⁰ *Uo.*

núsnak és veszélyesnek tartott, miután azok felülről, határozatok útján próbálták az erkölcsöket javítani és az egyházfegyelmet helyreállítani. A pápa inkább az alulról, az egyes emberek belső megtérését elősegítő, a francia területeken komoly hagyománnyal bíró népmissziókat kívánta a német területekre, és ezáltal nagy valószínűséggel Magyarországra is kiterjeszteni. Bevezetésüket pedig többek között, ahogyan az említett 1841. évi szabályozást is, a felekezeti sokszínűség indokolta. Köszönhetően ugyanis a jozefinista szellemű egyházpolitikai vezetésnek amellet, hogy számos püspöki szék betöltetlen volt, illetve kevés igazán buzgó pap munkálkodott, kiemelt veszélyt jelentett a sokféle felekezet együttlélése.⁴¹

A 16–18. században a térségben is elterjedt népmissziókat II. József szüntette meg. Újjáélesztésükre a pápa azzal a feladattal kívánta megbízni a nunciosokat és a püspököket, hogy keressenek megfelelő, buzgó pásztorokat, akik majd Rómában kaphatnak alapos képzést tapasztalt társaiktól. XII. Leó a szükséges állami jóváhagyást úgy gondolta megszerezni, hogy a jövődöbeli tárgyalásokon egyértelművé teszik: a vallásos cél mellett kiemelt feladatuk a legitim állami felsőbbség iránti hűség megerősítése is. A katolikus egyházfő kész volt fedezni vállalkozását, ám egyúttal remélte, hogy a hívek is jelentős mértékben járulnak hozzá az ügy sikeréhez. Elképzelését a francia példa támasztotta alá, ahol pótolni tudták az elveszett egyházi birtokok bevételeit az önkéntes hozzájárulásokból. A népmissziók Ausztriában végül csak 1840 után, a német államokban 1848 után terjedtek el.⁴²

Jelen rövid tanulmány két dologra kívánta felhívni a figyelmet. Egyrészt, hogy Marczali Henrik – a hazai tudós társadalomhoz hasonlóan – érdeklődéssel fordult a 19. század utolsó évtizedeiben megnyíló vatikáni levéltárak felé. Baráti kapcsolatban állt a kutatásokat elindító és azokat támogató tudósokkal, valamint egykori tanítványai szerepet vállaltak az intézményesült római munkálatokban. Másrészt érdemes elgondolkodni azon, hogy a század egyik legjelentősebb vallásügyi kérdéséről, a vegyes házasságokról szóló vatikáni tárgyalásokról éppen Marczali Henrik publikált elsőként tudományos dolgozatot. Írásához pedig elsőként használta fel az egykori magyar kiküldött naplóját, amelyet – úgy tűnik – erre a célra kapott kölcsön.

Feltehetőleg nem véletlenül került a napló a történészhez. A század végén a kötelező polgári házasságkötés (1894. évi XXXI. törvény-cikk) és a teljes vallásszabadság (1895. évi XLII. és XLIII. törvény-cikk) bevezetésére ugyanis a parlamenti viták mellett a nyilvánosság növekvő szerepe is befolyással bírt. A Magyar Tudományos Akadémia

⁴¹ Az 1822. évi magyar nemzeti zsinat története. Összeállította, a bev. tanulmányt írta és a forrásokat jegyz. Fejérdy András. A zsinati dekrétumokat ford. Rihmer Zoltán. Bp., 2018. 169.

⁴² Uo. 170.

égisze alatt megjelenő *Budapesti Szemle* például közvetlenül a törvénycikkek előtt több tudományterületről – történelem, jog, irodalom – igyekezett megvilágítani a polgári házasság kérdését.